IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

अनुदानित आणि विनाअनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा तुलनात्मक अभ्यास

[1]लिना मनिष जोशीए [2]मनिषा विनय इंदाणी

[1]संशोधक विद्यार्थिनीए [2]संचालक शिक्षणशास्त्र प्रशाळा

[1]शिक्षणशास्त्र प्रशाळा

[1]कवयित्री बहिणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठएजळगावए भारतण

सारांश: शिक्षण हा समाजाच्या प्रगतीसाठी महत्त्वाचा घटक आहे आणि शिक्षण प्रणालीत शिक्षक हा महत्त्वाचा घटक आहेण शिक्षक हे या व्यवस्थेचे केंद्रबिंदू असूनए त्यांच्या मानसिक आणि शारीरिक आरोग्याचा थेट परिणाम शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर होतोण कामाच्या ठिकाणी मिळणारे समाधानए आत्मविश्वासए प्रेरणाए वेगवेगळ्या विषयांवरील प्रशिक्षणए केलेल्या कामाबद्दलची शाब्बासकीए शिक्षकाचे शाळेतील इतर सदस्यांबरोबर असलेले संबंध इत्यादी अनेक गोष्टी शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्यावर परिणाम करतातण कामाच्या ठिकाणी मिळणारे समाधान आणि कर्मचाऱ्यांचे मानसिक आरोग्य यांचा जवळचा संबंध आहेण विनाअनुदानित शाळांमधील शिक्षक अनेक मानसिक तणावांना सामोरे जातातण त्यांना आर्थिक अस्थिरताए नोकरीची असुरक्षितताए व्यवस्थापनाचा दबावए आणि कामाचा मोठा भार यांचा सामना करावा लागतोण त्यामुळे त्यांच्या मानसिक आरोग्यावर प्रतिकूल परिणाम होतोण सदर संशोधनात विना.अनुदानित शाळांमधील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्यावर प्रकाश टाकण्यात आला असून अनुदानित आणि विनाअनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यात आला आहेण सदर संशोधनात विना अनुदानित शाळेमध्ये काम करणाऱ्या शिक्षकांचे मानसिक आरोग्य हे अनुदानित शाळेत काम करणाऱ्या शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्यापेक्षा जास्त चांगले आढळून आलेण शिक्षक मानसिकदृष्ट्या सक्षम आणि समाधानी असतीलए तरच ते विद्यार्थ्यांना अधिक चांगल्या प्रकारे शिकवू शकतील आणि शिक्षणाची गुणवत्ता वाढेलण परिणामी विद्यार्थी व शाळेची प्रगती साध्य होईल व भारताला विश्वगुरु बनविण्याचे स्वप्न प्रत्यक्षात साकार होईलण

***Index Terms* - अनुदानितएविनाअनुदानित आणि मानसिक आरोग्यण**

1ण1 प्रस्तावना

शिक्षण प्रणालीत **श**शिक्षक**श** हे या व्यवस्थेचे केंद्रबिंदू असूनए त्यांच्या मानसिक आणि शारीरिक आरोग्याचा थेट परिणाम शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर होतोण परंतुए विनाअनुदानित शाळांमधील शिक्षक अनेक समस्यांना सामोरे जात असतातए जसे की कमी वेतनए अस्थिर नोकरीए व्यवस्थापनाचा दबावए पालकांची अपेक्षाए आणि शैक्षणिक जबाबदाऱ्याण यामुळे त्यांच्या मानसिक आरोग्यावर परिणाम होतोए जो त्यांच्या कार्यक्षमतेवरही परिणाम करतोण याच बरोबर नोकरीच्या समाधानावरही या परिस्थितीचा परिणाम दिसून येतोण

A happy employee is a productive employee. (Gupta 2010) कुठलाही कर्मचारी आपल्या मूलभूत गरजा अन्नए वस्त्र आणि निवारा भागविण्यासाठी काम करत असतोण जेव्हा मिळणाऱ्या कामाच्या मोबदल्यातून या सर्व गरजा व्यवस्थित भागविल्या जातात तेव्हाच त्याला समाधान मिळू शकतेण शाळेमधील शिक्षक जर समाधानी आणि प्रेरित असेल तर त्यांचा शाळेतील परफॉर्मन्स हा सुधारलेला असतोण ;डॉण कल्पना गुप्ताद्ध एखाद्या कर्मचाऱ्याला आपल्या संस्थेकडे आकर्षित करण्यासाठी मिळणारा मोबदला ही सर्वात मोठी प्रेरणा असतेण परंतु तरीही त्या कर्मचाऱ्याला कायम त्याच संस्थेकडे

राखण्यासाठी एव्हढेच पुरेसे ठरत नाहीण ;वूल्फ २०११द्ध जास्त मोबदला देऊनही शिक्षक त्या ठिकाणी काम करेलच असे नाहीण कामाच्या ठिकाणी असणारे पोषक आणि सुरक्षित वातावरण मानसिक आणि भावनिक आरोग्याच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचे असतेण मानसिक विकारामध्ये अनेक आजारांचा समावेश होतो ;उदाणचिंताए स्किझोफ्रेनियाएऑटिझमद्धए नैराश्य हे सर्वसामान्य आणि जग.व्यापक आहेण;वलेंए 2006द्धण चिंता आणि नैराश्य हे सहसा एकत्र येतात आणि त्यांच्या लक्षणामध्ये जवळचा संबंध असतोण घटस्फोटए मृत्यूए गामावण्याची भावना इण जीवनातील विशिष्ट घटनांमुळे व्यक्तीच्या जीवनातील उदासीनता वाढत जाते व उदासीनतेमुळे नैराश्य वाढतेण यासारख्या घटना शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्यावर परिणाम घडवून आणतातण

1ण2 कार्यात्मक व्याख्या

1द्ध विनाअनुदानितरू सरकारकडून कोणतेही आर्थिक अनुदान न घेता चालवली जाणारी शाळाण शिक्षण देणाऱ्या संस्थांचे दोन प्रकार असतातण सार्वजनिक आणि खाजगीण खाजगी संस्थांना सरकारकडून अंशतः निधी दिला जाऊ शकतो किंवा या पूर्णपणे स्वयंनिधी वर अवलंबून असतात अशा संस्थाण ;निती आयोग अहवालद्ध

2द्ध अनुदानितरू अनुदानित शाळा म्हणजे अशी शाळा जी खासगी संस्थांनी सुरू केलेली असतेए पण सरकारकडून शिक्षकांचे वेतन किंवा इतर शैक्षणिक खर्चासाठी निधी ;अनुदानद्ध मिळतेण

3द्ध आरोग्य रू आरोग्य म्हणजे केवळ आजारांचा अभाव नव्हेए तर शारीरिकए मानसिकए भावनिक आणि सामाजिक दृष्ट्या संपूर्ण कल्याणाची अवस्थाण ॅभ्व्द्ध आरोग्य म्हणजे षशारीरिकए मानसिक आणि सामाजिक दृष्टीने संपूर्ण चांगले असणेण

आयुर्वेदानुसार

षसमदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियः प्रसन्नात्मेन्द्रियमनाः स्वस्थ इत्यभिधीयतेष

जेव्हा एखाद्या व्यक्तीचे त्रिदोष ;वातए पित्तए कफद्ध समतोल ए अग्नि ;पचनसंस्थाद्ध संतुलितए शरीरातील धातू ;सप्तधातूद्ध आणि मल ;मलए मूत्रए स्वेदद्ध यांचे उत्सर्जनए व्यक्तीचे आत्माए इंद्रिये आणि मन प्रसन्न असतातए तेव्हा ती व्यक्ती षस्वस्थष ;निरोगीद्ध असतेण

अद्ध मानसिक आरोग्यरू मानसिक आरोग्य म्हणजे मनाची नैसर्गिक रीत्या झालेली निकोपए सुदृढ वाढ व विकास होयणजागतिक आरोग्य संघटनेच्या ॅभ्व्द्ध मतेए मानसिक आरोग्य म्हणजे षमानसिक स्वस्थताण

इद्ध भावनिक आरोग्यरू भावनिक आरोग्य म्हणजे आपल्या भावनाय ओळखणेए समजून घेणे आणि योग्य प्रकारे व्यक्त करण्याची क्षमता होयण

1ण3 पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा आढावा

- जेव्हा कर्मचाऱ्यांचे समाधान जास्त असते तेव्हा त्यांचे कामाच्या ठिकाणची अनुपस्थिती प्रमाण कमी असते तर समाधान कमी असते तेव्हा अनुपस्थितीचे प्रमाण जास्त असतेण अनुपस्थिती अनेक कारणांनी असू शकते त्यातील एक महत्त्वाचे कारण म्हणजे मानसिक अस्वस्थता. (Lynn Tylczak World cat org.1990)
- समाधानी आणि स्वयंप्रेरित कर्मचारी उत्तम ग्राहक संवाद घडविण्यात महत्वाची भूमिका बजावतात.(Neal Schmitt- journal of organizational behaviour Sept 1994)
- शारीरिक व मानसिक आरोग्य चांगले असलेला कर्मचाऱ्याला कामाचा ताण व अस्वस्थता कमी असतेण असे कर्मचारी अधिक को.ऑपरेटिव्ह असतातण यामुळे पूर्ण युनिटची कामगिरी आणि संघटनात्मक परिणामकारकता सुधारते. (Kaliski B.S. 2nd Edition 2007)
- एनालिसिस ऑफ फॅक्टर्स आफ्फेक्टींग जोब सर्टिफिकेशन ऑफ द एम्प्लॉईज इन पब्लिक अँड प्रायव्हेट सेक्टर च्या अभ्यासात एक गोष्ट निदर्शनास आली ती म्हणजे भारतीय इंडस्ट्री मध्ये काम करणाऱ्यांपेक्षा शिक्षण क्षेत्रात काम करणाऱ्या महिला त्यांच्या शैक्षणिक क्षेत्रात समाधानकारकपणे काम करतातण
- ज्या ठिकाणी कर्मचाऱ्यांना अध्यात्मिक उन्नतीच्या (Work spirituality) संधी मिळतात त्या ठिकाणचे कर्मचारी इतर ठिकाणच्या कर्मचाऱ्यांपेक्षा नक्कीच चांगले काम करतातण (Konz & Ryan,1999)

- अहादी ;२००९द्ध यांनी नोकरीतील समाधान आणि त्यातील पाच घटक 1ण्कामातील समाधान 2ण् वेतन 3ण् पदोन्नती 4ण् सहकारी आणि 5ण् देखरेखीचा 9 मानसिक विकारांशी संबंध आहे असा निष्कर्ष मांडलाण्

1ण्3ण्1 मानसिक आरोग्य आणि शिक्षकांचे जीवन

मानसिक तणावाची कारणेरू कमी वेतनए नोकरीची असुरक्षितताए जास्तीत जास्त जबाबदाऱ्याए डावलले जात असल्याची भावना इत्यादी गोष्टींचा थेट परिणाम मानसिक आरोग्यावर झालेला दिसून येतोण् परिणाम स्वरूप काही वेळा ताण येतोण् ताण येणे ही सामान्य गोष्ट आहेण् यामुळे हृदय प्रक्रिया सुरळीत होतेण् शरीराला मदत करणारे चांगले हार्मोन्स निर्माण होतातण् जेव्हा एखादे मोठे कार्य दिलेल्या ठराविक वेळात पूर्ण करायचे असते तेंव्हा अशा प्रकारचा ताण ;ळववक ेजतमेद्ध ते कार्य पूर्ण करण्याच्या प्रक्रियेत साहाय्यभूत ठरतोण् प्रेरणेचे काम करतोण् या उलट अति ताण किंवा जास्त काळ ताण हा शरीराला व मनालाही हानिकारक ठरू शकतोण् अति ताणामुळे दीर्घकालीन आरोग्य समस्या उद्भवू शकतातण् उदाण् नैराश्यए हृदयविकारए उच्च रक्तदाबण् मानसिक आरोग्य चांगले असलेला शिक्षक कामाच्या ठिकाणीही समाधानी असतो याउलट कामाच्या ठिकाणी जर समाधान नसेल तर त्या शिक्षकाच्या मानसिक आरोग्यावर त्याचा परिणाम दिसून येतोण्

1ण्4 उद्दिष्टे

1. सदर संशोधनासाठी पुढील उद्दिष्टे ठरविण्यात आले आहेतण्
2. अनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा अभ्यास करणेण्
3. विनाअनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा अभ्यास करणेण्
4. अनुदानित आणि विनाअनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा तुलनात्मक अभ्यास करणेण्
5. विनाअनुदानित शाळेतील महिला व पुरुष शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा तुलनात्मक अभ्यास करणेण्
6. तणाव व्यवस्थापनासाठी शिक्षक कोणत्या उपाययोजना करतातए याचा अभ्यास करणे
7. शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्यासाठी उपाययोजना सुचविणेण्

1ण्5 संशोधन पद्धती

1. संशोधनाची पद्धतीरू या संशोधनामध्ये मिश्र संशोधन पद्धतीचा ;गुणात्मक (Qualitative) आणि संख्यात्मक (Quantitative)) वापर करण्यात आला आहेण्
2. नमुना ;ैंउचसमद्धरू शिक्षक संख्याः 103 शिक्षक ;महाराष्ट्र राज्यातील जळगाव जिल्ह्यातील विनाअनुदानित आणि अनुदानित शाळांमाधिल शिक्षकण्द्ध

ज्ंइसम 1रू शाळा प्रकार

क्रण्	शाळा प्रकार	संख्या
1	अनुदानित	36
2	विनाअनुदानित	67
	एकूण	103

1ण6 निवड पद्धत

यादृच्छिक नमुना पद्धत (Random Sampling). जळगाव जिल्ह्यातील विनाअनुदानित आणि अनुदानित तत्वावर काम करणाऱ्या शिक्षकांची यादृच्छिक पद्धतीने निवड करण्यात आलीण

1ण7 माहिती संकलन साधने

ण मानसशास्त्रीय चाचण्यारू सदर संशोधनासाठी डॉण जगदीश यांची एम्प्लॉयीज मेंटल हेल्थ इन्व्हेंटरी ;म्डभ्प्द्ध ही प्रमाणित चाचणी वापरण्यात आलीण या चाचणी मध्ये एकूण 24 विधाने आहेतण त्यातील 4 विधाने धन व उर्वरित 20 विधाने ऋण विधाने आहेतण यात कर्मचाऱ्याच्या मानसिक स्वास्थ्य संदर्भात पुढील 7 स्तर दिले आहेतण अति उच्चएउच्चए सरासरीपेक्षा जास्तए सरासरीए सरासरी पेक्षा कमीए कमीए अत्यंत कमीण

इण मुलाखतीरू शिक्षकांच्या वैयक्तिक अनुभवांना समजून घेण्यासाठी प्रत्यक्ष मुलाखत घेण्यात आलीण ही मुलाखत घेण्यासाठी शिक्षकांचे मानसिक आरोग्यए भावनिक आरोग्यए कामाच्या ठिकाणी येणाऱ्या अडचणीए आणि त्यांचे समाधान इत्यादि वर प्रश्न तयार करण्यात आलेण संरचीत आणि अरचीत मुलाखत अशा दोन्ही पद्धतीने शिक्षकांशी वैयक्तिक संवाद साधलाण

एखाद्या कर्मचाऱ्याला आपल्या संस्थेकडे आकर्षित करण्यासाठी मिळणारा मोबदला ही सर्वात मोठी प्रेरणा असतेण परंतु तरीही त्या कर्मचाऱ्याला कायम त्याच संस्थेकडे राखण्यासाठी एव्हढे पुरेसे ठरत नाहीण ;वूल्फ २०११द्ध

सदर संशोधनासाठी जळगाव जिल्ह्यातील अनुदानीत आणि विना.अनुदानीत तत्वावर सुरू असणाऱ्या शाळांमधील शिक्षकांकडून कर्मचाऱ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य इन्व्हेंटरी ;म्उचसवलमम डमदजंस भ्मंसजीद्ध ही मानसशास्त्रीय चाचणी गुगल फॉर्म द्वारे भरून घेण्यात आलीण सदर चाचणी मध्ये 24 विधाने असून आलेल्या प्रत्येक चाचणी मध्ये सर्व शिक्षकांनी सर्व विधानांना काळजीपूर्वक वाचून त्याचे मत नोंदविलेले होते त्यामुळे कोणत्याही शिक्षकाची सोडविलेली चाचणी बाद झाली नाहीण एकूण प्रतिक्रियांपैकी विना अनुदानित शाळेतील 35ण92ः पुरुष शिक्षक तर 29ण12ः महिला शिक्षकांनी चाचणी सोडविलीण अनुदानित शाळेतील 29ण41ः पुरुष शिक्षक तर 15ण53ः महिला शिक्षकांनी चाचणी सोडविलीण

ज्ंइसम 2रू विना.अनुदानित अनुदानित शाळेतील शिक्षक व शिक्षिका

	शिक्षक	शिक्षिका
विना.अनुदानित	37	30
अनुदानित	20	16

1ण8 माहितीचे वर्णनात्मक विश्लेषण

उद्दिष्टय क्रमांक 1रू अनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा अभ्यास करणेण

उद्दिष्टय क्रमांक 2रू विनाअनुदानित शाळेतील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा अभ्यास करणेण

वरील उद्दिष्टाची पूर्तता करण्यासाठी खालील पद्धतीने टक्केवारी काढण्यात आलीण

ज्ंइसम 3रू शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर

क्र	स्तर	निर्देशांक	टक्केवारी
1	अतिउच्च	14	13ण59ः
2	उच्च	43	41ण74ः
3	सरासरी पेक्षा जास्त	29	28ण15ः
4	सरासरी	13	12ण62ः
5	सरासरी पेक्षा कमी	2	1ण94ः
6	कमी	1	0ण97ः
7	अत्यंत कमी	1	0ण97ः
	एकूण	103	100 ः

8 पुरुष शिक्षक आणि 6 महिला शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर अतिउच्च तर 24 पुरुष शिक्षक आणि 19 महिला शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर उच्च आढळून आलाण 10 पुरुष शिक्षक आणि 19 महिला शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर सरासरीपेक्षा जास्त तर 6 पुरुष शिक्षक आणि 7 महिला शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर सरासरी इतका आढळून आलाण दोन पुरुष शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर सरासरी पेक्षा कमी तर प्रत्येकी एका महिला शिक्षिकेचा मानसिक आरोग्य स्तर कमी आणि अत्यंत कमी आढळून आलाण

उद्दिष्य क्रमांक **3रू** अनुदानित आणि विनाअनुदानित शाळेतील ;स्त्री व पुरुषद्ध शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा तुलनात्मक अभ्यास करणेण

वरील उद्दिष्टाची पूर्तता करण्यासाठी संकलित माहिती दर्शविणारा तक्ता व आलेख खालीलप्रमाणेरू

जंइसम 4रू पुरुष व स्त्रिया आणि त्यांचे मानसिक आरोग्य स्तर

क्र	स्तर	पुरुष	स्त्री	एकूण
1	अतिउच्च	8	6	14
2	उच्च	24	19	43
3	सरासरी पेक्षा जास्त	10	19	29
4	सरासरी	6	7	13
5	सरासरी पेक्षा कमी	2	0	2
6	कमी	0	1	1
7	अत्यंत कमी	0	1	1
	एकूण	50	53	103

Graph 1

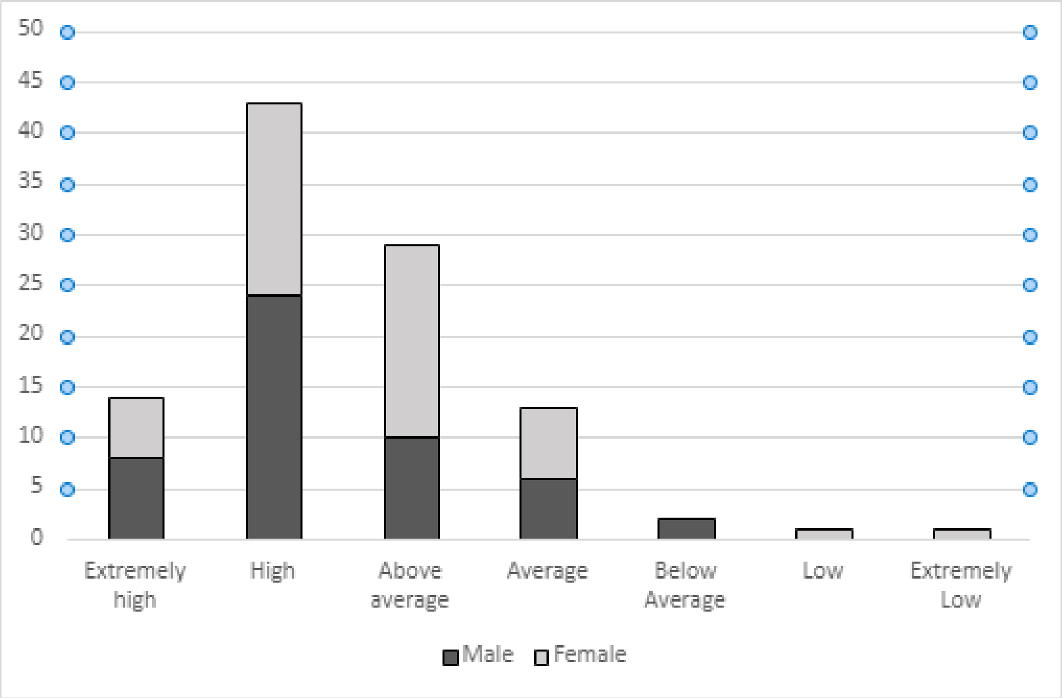

उद्दिष्य क्रमांक **4रू** विनाअनुदानित शाळेतील महिला व पुरुष शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा तुलनात्मक अभ्यास करणेण

विनाअनुदानित शाळेतील महिला व पुरुष शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा अभ्यास करण्यासाठी एम्प्लॉई मेंटल हेल्थ या मानसशास्त्रीय इन्व्हेंटरीचा वापर करण्यात आलाण त्यानुसार विना.अनुदानित शाळेतील शिक्षकांचा मानसिक आरोग्याचा स्तर एकूण 7 टप्प्यांमध्ये दिसून आलाण सदर संशोधनानुसार विना.अनुदानित शाळेतील महिला व पुरुष शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर उच्च आढळून आलाण

Table 5: विनाअनुदानित शाळेतील महिला व पुरुष शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर

त्मंजांतो	डंसम	थ्मउंसम	डंसमः	थ्मउंसमः
म्गजतमउमसल ीपही	3	4	10	10ण81
भ्पही	13	14	43ण33	37ण84
।इवअम ंअमतंहम	8	14	26ण67	37ण84
।अमतंहम	4	4	13ण33	10ण81
ठमसवृ ।अमतंहम	2	0	6ण67	0
स्वृ	0	0	0	0
म्गजतमउमसल स्वृ	0	1	0	2ण7

ळतंची 2

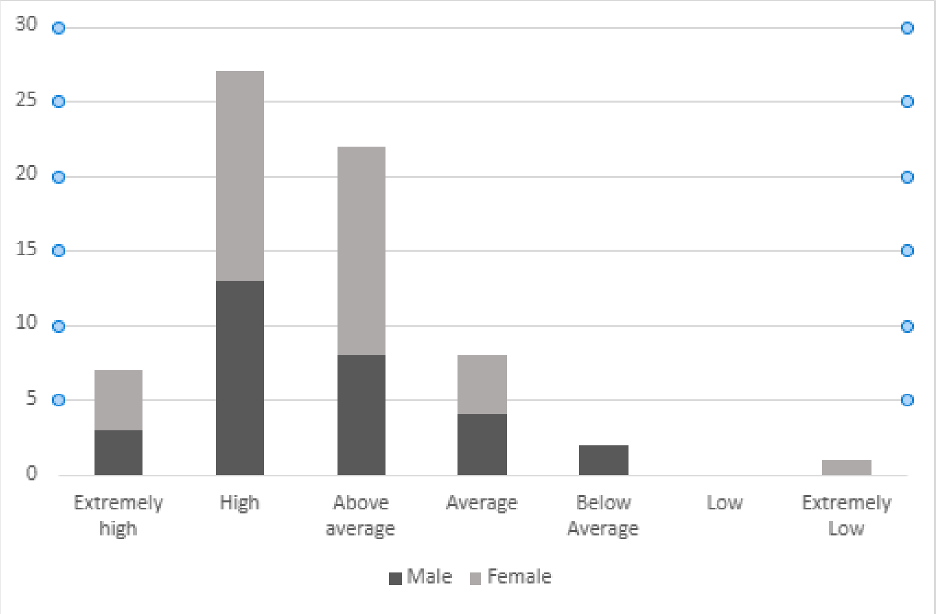

उद्दिष्टय क्रमांक5रू तणाव व्यवस्थापनासाठी शिक्षक कोणत्या उपाययोजना करतातए याचा अभ्यास करणेण

वरील उद्दिष्टय पूर्तीसाठी शिक्षकांची प्रत्यक्ष मुलाखत घेऊन माहिती मिळविलीण

तणाव व्यवस्थापनात शिक्षकांकडून केली जाणारी उपाययोजना रू

स्वतःसाठी वेळ काढणे दृ काही शिक्षक योगए ध्यानधारणाए किंवा व्यायाम करून तणाव कमी करण्याचा प्रयत्न करतातण

कुटुंब आणि मित्रांचा आधार दृ शिक्षक त्यांच्या मानसिक तणावावर मात करण्यासाठी कुटुंबीय आणि मित्रांशी संवाद साधतातण सुट्टीच्या दिवशी वनभोजनए भरीत पार्टी अशा छोट्या मोठ्या योजना आखतात आणि आनंद घेतातण

उद्दिष्टय क्रमांक 6रू शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्यासाठी उपाययोजना सुचविणेण

सदर उद्दिष्टय पूर्तीसाठी पुढील उपाययोजना सुचविण्यात आल्या आहेतण

शाळा व्यवस्थापन आणि सरकारी पातळीवर उपायरू

- सर्वच शिक्षकांना चांगले मानसिक आरोग्य लाभवे यासाठी शाळा व्यवस्थापन आणि सरकारी पातळीवर काही उपाययोजना करणे गरजेचे आहेण
- वेतन नियमितता आणि वित्तीय सुरक्षितता दृ शासनाने विनाअनुदानित शाळांमधील शिक्षकांसाठी आर्थिक सहाय्य आणि निश्चित वेतन योजनेची तरतूद करावीण
- मानसिक आरोग्यासाठी जागरूकता वर्ग आणि आरोग्य शिबिरे दृ शाळांमध्ये नियमितपणे शिक्षकांसाठी तणाव व्यवस्थापन आणि मानसिक आरोग्याशी संबंधित शिबिरे आयोजित करावीतण
- शिक्षकांचे अतिरिक्त ओझे कमी करणे दृ अतिरिक्त प्रशासनिक जबाबदाऱ्या कमी करून शिक्षकांना अध्यापनावर लक्ष केंद्रित करता येईलए अशा सुधारणा कराव्यातण

- सामाजिक सन्मान आणि प्रेरणा दृ शिक्षकांच्या कार्याचा योग्य सन्मान केला जावा आणि त्यांच्या योगदानाची योग्य दखल घेतली जावीण शिक्षकांनी केलेल्या कामाची वेळोवेळी घेतलेली दखल त्यांच्यासाठी प्रेरणे चे कार्य करत असतेण शिक्षकांना वेळोवेळी मिळालेली प्रेरणा ही त्यांच्या शैक्षणिक कार्यावर धनप्रभाव घडवून आणतेण आणि परिणामी शाळेची व संस्थेची प्रगती होतेण

सदर संशोधनांतर्गत अभ्यासलेला नमूना असे दर्शवितो की विना.अनुदानित शाळेतील महिला व पुरुष शिक्षक मानसिक आरोग्याच्या दृष्टीने स्वस्थ आहेतण त्यांचे मानसिक आरोग्य उच्चप्रतीचे आहेण

Table 6: पुरुष.अनुदानित व विना.अनुदानित

त्मउंतो	ळतंदजमक	छवद हतंदजमक
म्गजतमउम सल ीपही	5	3
भ्पही	11	13
।इवअम अमतंहम	2	8
।अमतंहम	2	4
ठमसवू ।अमतंहम	0	2
स्वू	0	0
म्गजतमउम सल स्वू	0	0
	20	30

ळतंची 3

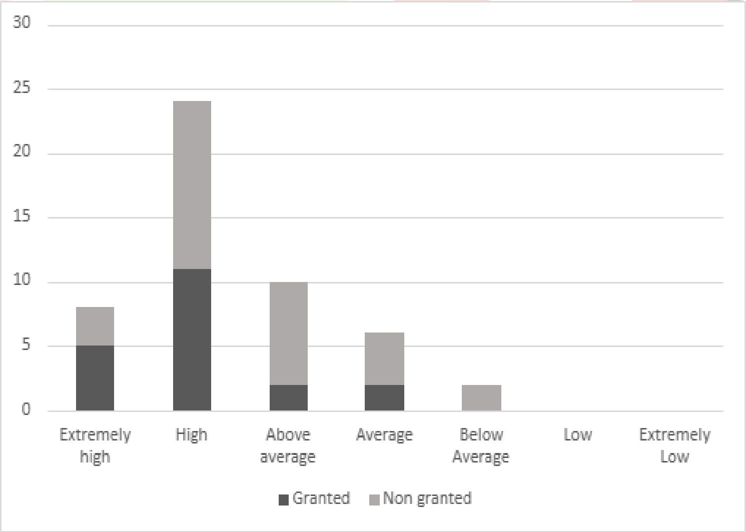

Table 7: महिला अनुदानित व विनाअनुदानित

त्मउंतो	ळतंदजमक	छवद हतंदजमक
म्गजतमउम सल ीपही	2	4
भ्पही	5	14
।इवअम अमतंहम	5	14
।अमतंहम	3	4

ठमसवू ।अमतंहम	0	0
स्वू	1	0
म्गजतमउम सल स्वू	0	1

Graph 4

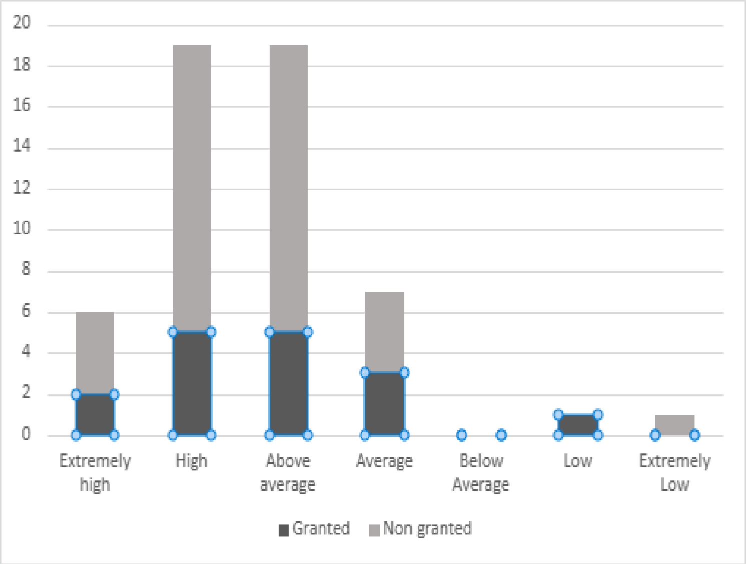

सदर संशोधनात असे आढळून आले की महिला शिक्षिकांमध्ये अनुदानित शाळेतील शिक्षिकांपेक्षा विना.अनुदानित शाळेतील शिक्षिकांचा मानसिक आरोग्य स्तर अतिउच्च आहेण शिक्षकांशी संवाद साधला असता काम करत असलेल्या ठिकाणी समाधानकारक वातावरण असल्यामुळे त्यांचे मानसिक आरोग्यही चांगले आहे असे समजलेण शिक्षकांनी मुलाखतीमध्ये सांगितलेल्या बाबी पुढीलप्रमाणे रू

- संस्था खूप जुनी आहेण
- संस्थे मध्ये सर्वांना प्रगतीच्या समान संधि उपलब्ध आहेतण
- स्त्री पुरुष असा कुठलाही भेदभाव नाहीण
- सर्वांच्या मतांचाय सूचनांचा आदर केला जातोण
- सर्वच गोष्टी पैशात नाही मोजता येतण स्त्रियांसाठी सुरक्षित वातावरण आहेण
- सेवा पश्चात शिक्षण (in service education) च्या संधि उपलब्ध आहेतण
- वेळोवेळी आवश्यकते नुसार बाहेरील प्रशिक्षक बोलाऊन संस्थाअंतर्गत प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविले जातातण
- आर्थिक अडचणीच्या वेळी कर्ज देखील उपलबद्ध करून दिले जातेण
- शिक्षकांच्या पाल्ल्यांना शालेय फी मध्ये सवलत मिळतेण इत्यादि गोष्टी मानसिक आरोग्य सक्षम राहण्यास पोषक आहेतण
- नवरा आणि बायको दोघेही नोकरी करत असल्याने आर्थिक चणचण जाणवत नाहीण

मुख्य निष्कर्ष रू

सदर संशोधनात असे आढळून आले की पुरुष शिक्षकांमध्ये अनुदानित शाळेतील शिक्षकांपेक्षा विना.अनुदानित शिक्षकांचा मानसिक आरोग्य स्तर उच्च आहेण शिक्षकांशी संवाद साधला असता काम करत असलेल्या ठिकाणी समाधानकारक वातावरण असल्यामुळे मानसिक आरोग्यही चांगलेच आहे असे समजलेण

1ण9 संदर्भ

1. Backman, Carl W., and Paul F.Secord. A 66G1ab Psychological View of Education.
2. Garrison, Karl C., and J. Stanley Gray. Educational Psychology. Newyork: Appleton - Century - croffts, Inc., 1955.
3. Morgan, Clifford T., Richard A. King, John R. Weisz and John Schopler. Introduction to Psychology. VIT edn. USA: Mc Graw Hill Book Company, 1986.
4. Sarnoff, I. Social attitudes and the resolution of Motivational Conflict. In Johada, M. and N. Warren eds. Attitudes. Harmonds Worth: Penguin, 1970.
5. Abbas, M., Munir, K & Khan, M. N.(2017). Big Five personality factors and emotional intelligence among university students: A gender perspective. International Journal of Research Studies in Psychology, 7(1). Adler, A. (1956).
6. The Individual Psychology of Alfred Adler Anschaber && R. R. Anschaber.(Eds).Torch books. New York NY
7. Agarwal,N. & Khan, M, (2015). Roles of emotional intelligence and spirituality on employee‟s well being. Journal of well being 78 (17), 21-24.
8. Aghaei, A., Jalalvand, L., Zavari, G.A. (2006). A comparison of personality traits of artists and ordinary people. American Quarterly, 58(1), 221-227.
9. Akün, F. A. (2017). Self actualization, self efficacy and emotional intelligence of undergraduate students. Journal of emotional development, 5(3), 170-175.
10. Alam, M.M.(2009). Academic achievement in relation to creativity and achievement motivation: A correlational study. Education Tracks, A monthly scanner of Trends in Education, 8 (9), 32.
11. Alghamdi, N. G., Aslam, M., & Khan, K.(2017). Personality traits as predictor of emotional intelligence among the University teachers as advisors. Education Research International, 2017, 1-6.
12. Allport, G. W. (1960). Study of values. A scale for measuring dominant interests in
13. personality. Houghton Mifflin, Boston, 3rd edition.
14. Allport,G. W. (1961). Pattern and growth in personality. Holt, Reinhart & Winston. Amabile, T.M. (1996). Creativity among the University teachers as advisors. Education Research International, 2017, 1-6.
15. Anandarah, M., & Hight, K. L. (2001). Cognitive aspects of spirituality. International Journal of and Art Criticism, 9(2), 152.
16. Andersen, I., & Munroe, R. (1948). Personality factors involved in student concentration on creative painting and commercial art. Rorschach Research Exchange and Journal of Projective Techniques, 12(3), 141-154.